

ISTRAŽIVANJE O POLOŽAJU ŽENA I DJEVOJČICA SA INVALIDITETOM

Percepcija diskriminacije, pristup zapošljavanju, obrazovanju i socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti u Crnoj Gori

Ministarstvo ljudskih
i manjinskih prava

Podgorica, januar 2026.

Osnovni podaci o publikaciji

Naziv publikacije: Istraživanje o položaju žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori

Godina izdanja: 2026.

Publikacija je izrađena u okviru projekta „Za ravnopravnije društvo“, koji finansira Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava Crne Gore u okviru Javnog konkursa za finansiranje projekata/programa nevladinih organizacija u oblasti zaštite lica sa invaliditetom u 2025. godini (Odluka br. 01-056/25-326/308, Ugovor br. 01-056/25-326/328).

Stavovi izneseni u ovoj publikaciji pripadaju autorskom timu i ne moraju nužno odražavati stavove Ministarstva ljudskih i manjinskih prava.

Zahvalnica

Istraživački tim zahvaljuje se svim ispitanicama i ispitanicima koji su izdvojili vrijeme da učestvuju u anketnom ispitivanju i intervjuima,

Posebna zahvalnost upućuje se ženama sa invaliditetom koje su, dijeleći svoje lično iskustvo, omogućile da ovo istraživanje pruži autentičan i utemeljen uvid u njihov svakodnevni život.

Sadržaj

1. Uvod
2. Pravni i međunarodni okvir
3. Metodologija istraživanja
4. Sociodemografski profil uzorka
5. Rezime ključnih nalaza
6. Nalazi istraživanja
 - 6.1 Percepcija diskriminacije
 - 6.2 Zapošljavanje
 - 6.3 Obrazovanje
 - 6.4 Socijalna i zdravstvena zaštita
 - 6.5 Fizička i informaciona pristupačnost
 - 6.6 Porodični i socijalni život
 - 6.7 Nasilje i sigurnost
 - 6.8 Učešće u javnom i političkom životu
7. Regionalna uporedna analiza
8. Kvalitativni nalazi – ilustrativne studije slučaja
9. Diskusija
10. Zaključci
11. Preporuke
12. Literatura
13. Prilozi
 - Prilog 5: Spisak skraćenica
 - Prilog 6: Executive Summary (English)

Spisak tabela

Tabela 1: Starosna struktura uzorka

Tabela 2: Tip invaliditeta u uzorku

Tabela 3: Obrazovna struktura uzorka

Tabela 4: Radni status uzorka

Tabela 5: Regionalna struktura uzorka

Tabela 6: Oblasti u kojima je doživljena diskriminacija

Tabela 7: Razlozi neprijavljivanja diskriminacije

Tabela 8: Prepreke pri zapošljavanju

Tabela 9: Razlozi napuštanja/prekida školovanja

Tabela 10: Prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti

Tabela 11: Nepristupačnost po vrsti objekta/usluge

Tabela 12: Oblici doživljenog nasilja

Tabela 13: Korišćenje asistivnih tehnologija i pomagala

Tabela 14: Regionalna uporedna analiza ključnih indikatora

Tabela 15: Urbano–ruralne razlike

Tabela 16: Analiza po tipu invaliditeta

Tabela 17: Struktura domaćinstva ispitanica

Tabela 18: Detaljna struktura uzorka (varijable stratifikacije)

Tabela 19: Okvirni akcioni matriks preporuka

1. Uvod

1.1 Kontekst i značaj istraživanja

Žene i djevojčice sa invaliditetom predstavljaju jednu od najranjivijih društvenih grupa, izložene ukrštenoj (intersekcijskoj) diskriminaciji koja proizilazi iz istovremenog djelovanja dva osnova diskriminacije – pola i invaliditeta. Ova dvostruka ranjivost često ostaje nevidljiva u opštim politikama rodne ravnopravnosti, koje pretežno adresiraju potrebe žena bez invaliditeta, kao i u politikama usmjerenim na osobe sa invaliditetom, koje se rijetko bave rodnom dimenzijom problema.

U Crnoj Gori, kao i u regionu Zapadnog Balkana, sistemski podaci o položaju žena sa invaliditetom su ograničeni, fragmentisani ili zastarjeli, što otežava kreiranje ciljanih javnih politika i mjera podrške. Upravo iz tog razloga, NVU „Građanski aktivizam“ je u okviru projekta „Za ravnopravnije društvo“ prepoznala potrebu za sprovođenjem sveobuhvatnog istraživanja koje bi obuhvatilo više životnih oblasti – od zapošljavanja i obrazovanja, preko zdravstvene i socijalne zaštite, do fizičke pristupačnosti, porodičnog života, sigurnosti i učešća u javnom životu.

Istraživanje polazi od pretpostavke da se iskustvo diskriminacije i isključenosti razlikuje u zavisnosti od tipa invaliditeta, starosne dobi, mjesta stanovanja (urbano/ruralno) i regiona, te je uzorak dizajniran tako da omogućiti analizu ovih razlika.

1.2 Ciljevi istraživanja

- Identifikovati specifične izazove sa kojima se suočavaju žene i djevojčice sa invaliditetom u Crnoj Gori u različitim oblastima života.
- Sagledati percepciju diskriminacije iz ugla opšte populacije i iz ugla samih žena sa invaliditetom, i uporediti ta dva ugla.
- Analizirati pristup zapošljavanju, obrazovanju, socijalnoj i zdravstvenoj zaštiti, kao i fizičkoj i informacionoj pristupačnosti.
- Sagledati porodični i socijalni život, izloženost nasilju i učešće u javnom i političkom životu.
- Mapirati regionalne razlike u položaju žena sa invaliditetom (Sjever, Centar, Primorje).
- Formulirati preporuke za unapređenje javnih politika i prakse na lokalnom i nacionalnom nivou.

1.3 Istraživačka pitanja

Istraživanje je strukturirano oko sljedećih ključnih pitanja:

- U kojoj mjeri žene i djevojčice sa invaliditetom doživljavaju diskriminaciju, i u kojim oblastima je ona najizraženija?
- Koliki je stepen usklađenosti između percepcije opšte populacije i stvarnog iskustva žena sa invaliditetom?
- Koje su ključne prepreke pristupu zapošljavanju, obrazovanju i zdravstvenoj zaštiti?
- Koliko su javni objekti i usluge fizički pristupačni ženama sa invaliditetom?
- Koji faktori (starost, tip invaliditeta, mjesto stanovanja) najviše utiču na stepen socijalne inkluzije?

Odgovori na ova pitanja predstavljeni su u poglavljima 5–9 ovog izvještaja, dok poglavlje 11 sadrži preporuke izvedene direktno iz nalaza istraživanja.

2. Pravni i međunarodni okvir

Položaj žena i djevojčica sa invaliditetom regulisan je slojevitim sistemom međunarodnih i nacionalnih pravnih instrumenata. Ovo poglavlje daje pregled ključnih okvira koji čine osnov za analizu nalaza istraživanja u narednim poglavljima.

2.1 Međunarodni okvir

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD)

Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom, koju je Crna Gora ratifikovala, predstavlja temeljni međunarodni instrument koji afirmiše pristup invaliditetu zasnovan na ljudskim pravima, umjesto medicinskog ili charitativnog pristupa. Član 6 Konvencije posebno prepoznaje višestruku diskriminaciju kojoj su izložene žene i djevojčice sa invaliditetom i obavezuje države potpisnice da preduzmu mjere za obezbjeđivanje njihovog punog i ravnopravnog uživanja svih ljudskih prava.

Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW)

CEDAW komitet je u svojim opštim preporukama više puta ukazao na potrebu uvažavanja interseksijske diskriminacije žena sa invaliditetom, posebno u oblastima zapošljavanja, reproduktivnog zdravlja i zaštite od nasilja.

Agenda 2030 i Ciljevi održivog razvoja

Ciljevi održivog razvoja (SDG), posebno Cilj 5 (rodna ravnopravnost) i Cilj 10 (smanjenje nejednakosti), prepoznaju potrebu za prikupljanjem podataka razvrstanih po polu i invaliditetu, kako bi se mjerio napredak u ostvarivanju inkluzivnog razvoja.

Regionalni okvir

Kroz proces pristupanja Evropskoj uniji, Crna Gora usklađuje svoje zakonodavstvo sa *acquis communautaire* u oblasti antidiskriminacije i socijalne inkluzije, uključujući standarde definisane Evropskom strategijom za prava osoba sa invaliditetom.

2.2 Nacionalni pravni okvir

- Ustav Crne Gore – garantuje zabranu diskriminacije po bilo kom osnovu, uključujući pol i invaliditet.
- Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom – reguliše zaštitu od direktne i indirektno diskriminacije, uključujući uskraćivanje razumnog prilagođavanja.

- Zakon o rodnoj ravnopravnosti – uspostavlja mehanizme za praćenje i unapređenje rodne ravnopravnosti, sa mogućnošću primjene na intersekcijsku diskriminaciju.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti – uređuje prava na novčana primanja, usluge socijalne zaštite i podršku u zajednici.
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom – uspostavlja podsticaje i obaveze poslodavaca u vezi sa zapošljavanjem osoba sa invaliditetom.
- Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom i prateći akcioni planovi – definišu prioritetne mjere na nacionalnom i lokalnom nivou.

2.3 Rodna dimenzija pravnog okvira

Iako postojeći pravni okvir Crne Gore formalno zabranjuje diskriminaciju po osnovu pola i invaliditeta, analiza pokazuje da rodna dimenzija invaliditeta nije eksplicitno adresirana u većini sektorskih politika. Strategije za rodnu ravnopravnost rijetko sadrže posebne mjere za žene sa invaliditetom, dok strategije za osobe sa invaliditetom uglavnom ne uključuju rodno razvrstane indikatore. Ovaj „slijepi ugao“ u politikama predstavlja jedan od ključnih nalaza ovog istraživanja i osnov je za preporuke iznesene u poglavlju 11.

2.4 Institucionalni mehanizmi zaštite

Pored zakonodavnog okvira, u Crnoj Gori postoji i niz institucionalnih mehanizama nadležnih za zaštitu od diskriminacije i unapređenje položaja osoba sa invaliditetom, uključujući žena sa invaliditetom:

- Zaštitnik/ca ljudskih prava i sloboda Crne Gore (Ombudsman) – postupa po pritužbama na diskriminaciju, uključujući i po osnovu invaliditeta i pola.
- Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava – kreira i prati sprovođenje politika u oblasti zaštite lica sa invaliditetom, uključujući finansiranje projekata civilnog društva u ovoj oblasti.
- Ministarstvo rada i socijalnog staranja – nadležno za sistem socijalne i dječje zaštite, kao i mjere aktivne politike zapošljavanja.
- Zavod za zapošljavanje Crne Gore – sprovodi mjere podsticaja zapošljavanja osoba sa invaliditetom.
- Lokalne samouprave – nadležne za izradu i sprovođenje lokalnih akcionih planova za osobe sa invaliditetom, kao i za pristupačnost javnih objekata i usluga na lokalnom nivou.

- Organizacije civilnog društva – imaju ključnu ulogu u zagovaranju, pružanju direktne podrške i praćenju primjene politika u praksi.

Istraživanje pokazuje da je informisanost ispitanica o nadležnostima ovih institucija neujednačena – dok je Zavod za zapošljavanje relativno prepoznat (67% ispitanica zna za njegove mjere podrške), institucija Zaštitnika ljudskih prava i sloboda kao mehanizam za prijavu diskriminacije prepoznaje svega 38% ispitanica, što djelimično objašnjava nizak nivo prijavljivanja diskriminatornih slučajeva identifikovan u poglavlju 6.1.

3. Metodologija istraživanja

3.1 Cilj i pristup istraživanju

Istraživanje je koncipirano kao kombinovano (mixed-methods) istraživanje koje objedinjuje kvantitativni pristup (anketno ispitivanje na velikom uzorku) i kvalitativni pristup (polustrukturirani intervjui), u cilju dobijanja i statistički reprezentativne slike i dubljeg razumijevanja ličnog iskustva ispitanica.

3.2 Uzorak i uzorkovanje

Istraživanje je sprovedeno na slučajnom reprezentativnom stratifikovanom uzorku, sa dvije zasebne ciljne grupe:

- 1.000 ispitanika/ca iz opšte populacije, starosti od 16 do 70 godina, sa teritorije Crne Gore.
- 300 žena i djevojčica sa invaliditetom, starosti od 16 do 70 godina.

Uzorak opšte populacije stratifikovan je prema regionu (Sjever, Centar, Primorje), polu, starosnoj grupi i tipu naselja (urbano/ruralno), u skladu sa posljednjim popisnim podacima. Uzorak žena sa invaliditetom formiran je uz koordinaciju sa partnerskim nevladinim udruženjima, centrima za socijalni rad i Zavodom za zapošljavanje Crne Gore, primjenom kombinacije slučajnog i namjernog (kvotnog) uzorkovanja kako bi se obezbijedila zastupljenost različitih tipova i stepena invaliditeta.

3.3 Instrumenti istraživanja

Za potrebe kvantitativnog dijela istraživanja razvijena su dva odvojena strukturirana upitnika – jedan za opštu populaciju (fokusan na percepciju i stavove) i jedan za žene sa invaliditetom (fokusan na lično iskustvo). Oba upitnika sadrže zatvorena pitanja sa unaprijed definisanim ponuđenim odgovorima, kao i manji broj otvorenih pitanja koja su omogućila kvalitativnu analizu. Za kvalitativni dio istraživanja razvijen je vodič za polustrukturirane intervjue, sa tematskim cjelinama koje prate oblasti obuhvaćene anketnim upitnikom.

3.4 Metod prikupljanja podataka

Podaci su prikupljeni kombinacijom terenskog (licem u lice) i telefonskog anketiranja. Terensko anketiranje primijenjeno je prevashodno za ispitanice sa otežanom mobilnošću ili senzornim invaliditetom, dok je telefonsko anketiranje korišćeno za dio uzorka opšte populacije. Anketari i anketarke prošli su kratku obuku o senzibilisanom

pristupu ispitanicima sa invaliditetom, uključujući osnovne smjernice o komunikaciji sa osobama sa različitim tipovima invaliditeta.

3.5 Etička pitanja i zaštita podataka

Učešće u istraživanju bilo je dobrovoljno i anonimno. Svi ispitanici i ispitanice su prije početka ankete informisani o svrsi istraživanja, načinu korišćenja podataka i pravu da odustanu od učešća u bilo kom trenutku, bez posljedica. Prikupljeni podaci obrađeni su isključivo u agregatnom obliku, tako da nije moguća identifikacija pojedinačnih ispitanica. Za intervju korišćene u kvalitativnom dijelu istraživanja pribavljena je dodatna, posebna saglasnost ispitanica, a njihovi identiteti su u potpunosti anonimizovani u ovom izvještaju – imena i drugi identifikacioni podaci prikazani u poglavlju 8 su izmijenjeni, a pojedini profili predstavljaju kompozitne, ilustrativne prikaze tipičnih iskustava, a ne doslovne transkripte razgovora.

3.6 Statistička obrada podataka

Kvantitativni podaci obrađeni su primjenom deskriptivne statistike (frekvencije, procenti, mjere centralne tendencije), komparativne analize (poređenje po starosnim grupama, regionu, tipu invaliditeta) i osnovne korelacione analize radi utvrđivanja povezanosti između ključnih varijabli (npr. stepen obrazovanja i zaposlenost).

3.7 Ograničenja istraživanja

- Uzorak žena sa invaliditetom, iako reprezentativan po ključnim demografskim obilježjima, ne obuhvata sve podtipove invaliditeta u jednakoj mjeri, usljed objektivnih ograničenja u dostupnosti populacije.
- Samoprijavljivanje diskriminatornog iskustva može biti pod uticajem socijalne poželjnosti odgovora ili straha od stigmatizacije, što može voditi ka podcjenjivanju stvarnog obima diskriminacije.
- Telefonsko anketiranje dijela uzorka moglo je isključiti osobe bez pristupa telefonu ili sa određenim senzornim ograničenjima, što je djelimično korigovano dodatnim terenskim anketiranjem.
- Istraživanje predstavlja presjek stanja u jednom vremenskom trenutku (cross-sectional), te ne omogućava direktno praćenje promjena tokom vremena – za to bi bilo potrebno ponovljeno istraživanje u budućnosti.

3.8 Tim i vremenski okvir sprovođenja

Istraživanje je sproveo tim od pet stručnih saradnika i saradnica, uz koordinaciju projektnog tima NVU „Građanski aktivizam“ i podršku partnerske organizacije NVU

„Jadranski horizonti“. Prije glavnog terenskog rada sproveden je pilot test upitnika na uzorku od 20 ispitanica, na osnovu kojeg su izvršene manje korekcije formulacija pojedinih pitanja radi jasnoće i kulturološke prilagođenosti. Nakon pilot faze, sprovedena je obuka anketara i anketarki, uključujući smjernice o pristupačnoj i senzibilisanoj komunikaciji. Terenska faza istraživanja trajala je nekoliko mjeseci, nakon čega je uslijedila faza unosa, čišćenja i statističke obrade podataka, te izrada ovog izvještaja.

3.9 Kontrola kvaliteta podataka

Radi obezbjeđenja kvaliteta prikupljenih podataka, sprovedena je dvostepena kontrola: (1) logička kontrola unesenih odgovora radi identifikacije nekonzistentnosti i (2) telefonska provjera na uzorku od 10% sprovedenih anketa, kojom je potvrđeno da je anketiranje zaista sprovedeno na naveden način. Upitnici sa identifikovanim nedosljednostima koje nije bilo moguće razjasniti isključeni su iz dalje obrade.

4. Sociodemografski profil uzorka

Uzorak žena sa invaliditetom (N=300) strukturiran je prema starosnim grupama, tipu invaliditeta, stepenu obrazovanja, radnom statusu i mjestu stanovanja, kako bi se obezbijedila reprezentativnost nalaza i omogućila komparativna analiza po ključnim podgrupama.

4.1 Starosna struktura

Starosna grupa	Udio u uzorku	Broj ispitanica (N=300)
16–25 godina	14%	42
26–40 godina	27%	81
41–60 godina	38%	114
61–70 godina	21%	63

4.2 Tip invaliditeta

Tip invaliditeta	Udio u uzorku	Broj ispitanica
Tjelesni (motorni) invaliditet	41%	123
Senzorni invaliditet – oštećenje vida	13%	39
Senzorni invaliditet – oštećenje sluha	11%	33
Intelektualni i psihosocijalni invaliditet	19%	57
Višestruki invaliditet	16%	48

4.3 Obrazovna struktura

Nivo obrazovanja	Udio u uzorku
Bez formalnog obrazovanja / nezavršena osnovna škola	9%

Završena osnovna škola	27%
Završena srednja škola	34%
Viša ili visoka škola / fakultet	8%
U procesu obrazovanja (djevojčice, mlađe ispitanice)	22%

4.4 Radni status

Radni status	Udio u uzorku
Zaposlena/o	18%
Nezaposlena/o, aktivno traži posao	31%
Nezaposlena/o, ne traži posao	19%
Korisnica penzije po osnovu invaliditeta	17%
Učenica/studentkinja	15%

4.5 Mjesto stanovanja

Region	Udio u uzorku
Sjeverni region	31%
Centralni region	42%
Primorski region	27%

Pored regionalne raspodjele, 58% ispitanica živi u urbanim, a 42% u ruralnim sredinama, što omogućava dodatnu komparativnu analizu prikazanu u poglavlju 7.

4.6 Struktura domaćinstva

Tip domaćinstva	Udio u uzorku
Živi sa roditeljima/porodicom porijekla	46%
Živi sa partnerom/suprugom i/ili djecom	31%
Živi sama/samostalno, uz povremenu podršku	17%

Živi u rezidencijalnoj ustanovi ili organizovanom stanovanju uz podršku	6%
---	----

5. Rezime ključnih nalaza

Prije detaljnog prikaza nalaza po oblastima, u nastavku je dat sažet pregled najvažnijih rezultata istraživanja:

- 68% žena sa invaliditetom navodi da je bar jednom u životu doživjelo neki oblik diskriminacije zbog invaliditeta, dok to prepoznaje 54% opšte populacije.
- Samo 18% žena sa invaliditetom iz uzorka je u radnom odnosu, u odnosu na značajno viši procenat zaposlenosti u opštoj populaciji istog uzorka.
- 61% ispitanica sa invaliditetom navodi da su objekti i usluge u njihovoj opštini djelimično ili potpuno nepristupačni.
- 47% ispitanica prijavljuje poteškoće u pristupu specijalističkoj zdravstvenoj zaštiti zbog fizičkih barijera ili nedostatka prilagođenog prevoza.
- Samo 8% ispitanica sa invaliditetom je steklo visoko obrazovanje, u odnosu na značajno viši procenat u opštoj populaciji.
- 29% ispitanica prijavljuje da je u posljednjih 12 mjeseci doživjelo neki oblik nasilja ili zlostavljanja, uz značajno niži procenat prijavljivanja nadležnim institucijama.
- Samo 12% ispitanica je ikada učestvovalo u javnim konsultacijama, lokalnim skupštinama građana ili radu tijela koja odlučuju o pitanjima od značaja za osobe sa invaliditetom.
- 82% opšte populacije podržava uvođenje dodatnih mjera za unapređenje socijalne inkluzije osoba sa invaliditetom.
- Postoje značajne regionalne razlike – ispitanice sa Sjevera prijavljuju veći stepen isključenosti u odnosu na ispitanice iz Centralnog i Primorskog regiona.

6. Nalazi istraživanja

6.1 Percepcija diskriminacije

Istraživanje pokazuje značajan jaz između percepcije diskriminacije u opštoj populaciji i stvarnog iskustva žena sa invaliditetom. Dok 54% opšte populacije prepoznaje postojanje „duple diskriminacije“ žena sa invaliditetom, čak 68% samih žena sa invaliditetom navodi da je lično doživjelo neki oblik diskriminatornog postupanja – najčešće u kontaktu sa institucijama, na tržištu rada i u javnom prostoru.

Oblast u kojoj je doživljena diskriminacija	Udio ispitanica koje su prijavile diskriminaciju
Institucije (zdravstvo, uprava, sudovi)	39%
Tržište rada / poslodavci	33%
Javni prostor i usluge	18%
Porodično i socijalno okruženje	10%

Analiza po starosnim grupama pokazuje da mlađe ispitanice (16–25 godina) češće prijavljuju diskriminaciju u obrazovnom sistemu (44%), dok starije ispitanice (41–70 godina) češće prijavljuju diskriminaciju u zdravstvenom sistemu i na tržištu rada.

Značajan broj ispitanica (44%) navodi da diskriminaciju ne prijavljuje nadležnim institucijama, najčešće zbog nepovjerenja u sistem, straha od stigmatizacije ili nedovoljne informisanosti o mehanizmima zaštite. Ovaj nalaz ukazuje na potrebu za jačanjem povjerenja u institucionalne mehanizme zaštite, kao i za boljim informisanjem o postupku prijave diskriminacije.

Razlog neprijavljivanja diskriminacije	Udio odgovora
Nepovjerenje u institucije / uvjerenje da neće biti reakcije	41%
Strah od stigmatizacije ili osвете	24%
Nedovoljna informisanost o postupku prijave	22%
Procjena da slučaj nije „dovoljno ozbiljan“	13%

6.2 Zapošljavanje

Podaci ukazuju na izrazito nizak nivo zaposlenosti žena sa invaliditetom. Samo 18% ispitanica iz ove grupe je u radnom odnosu, dok značajan dio njih (31%) navodi da je aktivno tražilo zaposlenje u posljednjih 12 mjeseci bez uspjeha. Kao najčešće prepreke navode se nedostatak prilagođenih radnih mjesta, predrasude poslodavaca i nedostatak transporta do radnog mjesta.

Najveća prepreka pri zapošljavanju	Udio odgovora
Nedostatak prilagođenih radnih mjesta	36%
Predrasude i diskriminacija poslodavaca	29%
Nedostatak adekvatnog prevoza	19%
Nedovoljna podrška pri zapošljavanju	16%

Među zaposlenim ispitanicama, 62% radi u javnom sektoru (uključujući zaštićena radna mjesta i socijalna preduzeća), dok 38% radi u privatnom sektoru. Prosječna dužina traženja posla prije zapošljavanja iznosi, prema izjavama ispitanica, više od 18 mjeseci, što je značajno duže u odnosu na prosjek opšte populacije.

Zanimljiv nalaz odnosi se i na strah od gubitka socijalnih davanja: 34% nezaposlenih ispitanica koje ne traže aktivno posao kao razlog navodi upravo strah da će zapošljavanjem izgubiti pravo na invalidsku penziju ili druga socijalna davanja, čime zapošljavanje postaje ekonomski rizičan, a ne isključivo poželjan korak.

6.3 Obrazovanje

U oblasti obrazovanja, istraživanje pokazuje da većina ispitanica završava osnovno obrazovanje (72% ako se uključe i one trenutno u procesu), dok procenat onih koje su stekle srednje obrazovanje značajno opada (34%), a visoko obrazovanje stiže svega 8% žena sa invaliditetom iz uzorka.

Razlog napuštanja / prekida školovanja (među onima koje su prekinule)	Udio odgovora
Nepristupačnost školskih objekata (rampe, sanitarni čvorovi)	31%
Nedostatak asistenata/asistentkinja u nastavi	27%
Socijalna izolacija i vršnjačko nasilje	21%
Nedostatak prilagođenih nastavnih materijala	13%

Ekonomski razlozi (prevoz, pomagala)	8%
--------------------------------------	----

Analiza po starosnim kohortama pokazuje ohrabrujući trend – mlađe ispitanice (16–25 godina) u većem procentu pohađaju redovno obrazovanje i imaju pristup asistentima u nastavi u odnosu na starije generacije, što ukazuje na postepeno unapređenje inkluzivnog obrazovanja u posljednjoj deceniji, iako izazovi i dalje postoje.

6.4 Socijalna i zdravstvena zaštita

47% ispitanica prijavljuje poteškoće u pristupu specijalističkoj zdravstvenoj zaštiti, prije svega zbog fizičke nepristupačnosti zdravstvenih ustanova i nedostatka prilagođenog prevoza. U pogledu socijalne zaštite, 29% ispitanica navodi da nije upoznato sa svim pravima i uslugama koje im pripadaju po osnovu invaliditeta, što ukazuje na potrebu za boljim informisanjem korisnica na lokalnom nivou.

Prepreke u pristupu zdravstvenoj zaštiti	Udio odgovora
Nepristupačnost zdravstvenih ustanova (rampe, lift, sanitarni čvor)	38%
Nedostatak prilagođenog prevoza do ustanove	27%
Dugo čekanje na specijalističke preglede	22%
Nedostatak specijalizovanog kadra / opreme u lokalnoj zajednici	13%

U pogledu korišćenja usluga socijalne zaštite u zajednici (personalna asistencija, dnevni centri, predah smještaj), samo 24% ispitanica koristi bar jednu od ovih usluga, dok 41% navodi da takve usluge nijesu dostupne u njihovoj opštini, a 35% da usluge postoje, ali ih ne koriste iz različitih razloga (nedovoljna informisanost, dugačke liste čekanja, neusklađenost sa potrebama).

6.5 Fizička i informaciona pristupačnost

61% ispitanica ocjenjuje da su javni objekti i usluge u njihovoj opštini djelimično ili potpuno nepristupačni. Najčešće prijavljivani problemi odnose se na nepostojanje rampi i liftova, neadekvatnu signalizaciju za osobe sa oštećenjem vida, kao i nepristupačan javni prevoz. Detaljna analiza fizičke pristupačnosti po opštinama data je u zasebnom dokumentu „Analiza fizičkih barijera za osobe sa invaliditetom“, izrađenom u okviru istog projekta, dok su u nastavku prikazani nalazi iz ugla korisnica.

Vrsta objekta/usluge	Udio ispitanica koje ih ocjenjuju nepristupačnim
Javni prevoz	58%
Trotoari i pješačke površine	54%
Zdravstvene ustanove	47%
Zgrade lokalne uprave	44%
Kulturni i sportski objekti	51%

U pogledu informacione pristupačnosti, 36% ispitanica sa oštećenjem vida navodi da veb-sajtovi javnih institucija nisu prilagođeni čitačima ekrana, dok 28% ispitanica sa oštećenjem sluha navodi nedostatak prevoda na znakovni jezik ili titlova na javnim događajima i u medijskim sadržajima.

6.6 Porodični i socijalni život

Porodica predstavlja ključni izvor podrške za većinu ispitanica – 71% navodi porodicu kao primarni izvor emocionalne i praktične podrške. Istovremeno, 26% ispitanica navodi da porodična prezaštićenost ponekad ograničava njihovu samostalnost i učešće u društvenim aktivnostima.

U pogledu socijalnog života izvan porodice, 39% ispitanica navodi da rijetko ili nikada ne učestvuje u društvenim aktivnostima (druženja, kulturni događaji, sportske aktivnosti) zbog kombinacije fizičkih barijera, nedostatka pratnje i socijalne izolacije.

6.7 Nasilje i sigurnost

Žene sa invaliditetom izložene su povećanom riziku od nasilja, uključujući fizičko, psihičko, ekonomsko i seksualno nasilje, kao i specifične oblike zanemarivanja i zlostavljanja vezane za invaliditet (npr. uskraćivanje pomagala ili njege kao oblik kontrole). 29% ispitanica prijavljuje da je u posljednjih 12 mjeseci doživjelo neki oblik nasilja ili zlostavljanja, dok je stopa prijavljivanja ovih slučajeva nadležnim institucijama znatno niža – svega 31% onih koje su doživjele nasilje prijavilo je slučaj.

Oblik nasilja (ispitanice mogle odabrati više odgovora)	Udio ispitanica koje su ga doživjele
Psihičko nasilje / verbalno zlostavljanje	19%

Ekonomsko nasilje / kontrola finansija	12%
Fizičko nasilje	8%
Zanemarivanje njege ili uskraćivanje pomagala	9%
Seksualno nasilje ili uznemiravanje	5%

Kao ključne razloge za neprijavljivanje nasilja, ispitanice navode strah od gubitka podrške počinioca (koji je često i njegovatelj/ca), nedostatak pristupačnih servisa podrške (skloništa, SOS linije) i nepovjerenje u sistem. Ovaj nalaz upućuje na hitnu potrebu za razvojem pristupačnih servisa podrške žrtvama nasilja prilagođenih potrebama žena sa invaliditetom.

6.8 Učešće u javnom i političkom životu

Učešće žena sa invaliditetom u javnom i političkom životu ostaje izrazito nisko. Samo 12% ispitanica je ikada učestvovalo u javnim konsultacijama, lokalnim skupštinama građana ili radu tijela koja odlučuju o pitanjima od značaja za osobe sa invaliditetom. Svega 4% ispitanica je ikada bilo kandidatkinja ili aktivno učestvovalo u radu neke političke stranke ili lokalnog savjeta.

Kao glavne prepreke učešću, ispitanice navode fizičku nepristupačnost mjesta održavanja javnih događaja, nedostatak informacija o mogućnostima učešća, kao i nedostatak povjerenja da će njihov glas biti uzet u obzir. Ovaj nalaz upućuje na potrebu za sistemskim uključivanjem predstavnica ove grupe u procese odlučivanja na lokalnom i nacionalnom nivou, uključujući kroz podršku razvoju samozastupništva.

6.9 Analiza po tipu invaliditeta

Iskustvo diskriminacije i isključenosti značajno se razlikuje u zavisnosti od tipa invaliditeta. U nastavku je data uporedna analiza ključnih indikatora po glavnim kategorijama tipa invaliditeta zastupljenim u uzorku.

Indikator	Tjelesni	Vid	Sluh	Intelekt./psihosoc.	Višestruki
Doživjele diskriminaciju	71%	64%	58%	79%	74%
Zaposlene	16%	19%	24%	9%	12%
Ocjenjuju objekte kao nepristupačne	78%	41%	35%	52%	69%
Doživjele bar jedan oblik nasilja (12 mj.)	27%	24%	22%	41%	38%

Ispitanice sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, kao i one sa višestrukim invaliditetom, prijavljuju najviši nivo izloženosti diskriminaciji i nasilju, a istovremeno i najnižu stopu zaposlenosti. Ispitanice sa tjelesnim invaliditetom najčešće prijavljuju fizičku nepristupačnost objekata kao ključnu prepreku, dok ispitanice sa oštećenjem vida i sluha, iako u nešto manjoj mjeri prijavljuju fizičke barijere, izvještavaju o značajnim preprekama u pogledu informacione pristupačnosti (opisano u poglavlju 6.5), koje ova tabela ne prikazuje eksplicitno, ali koje predstavljaju ekvivalentan oblik isključenosti.

Ovaj nalaz ukazuje na potrebu da mjere podrške i politike inkluzije budu diferencirane prema tipu invaliditeta, umjesto da se osobe sa invaliditetom tretiraju kao homogena grupa sa identičnim potrebama.

6.10 Korišćenje asistivnih tehnologija i pomagala

Pristup adekvatnim pomagalima i asistivnim tehnologijama predstavlja preduslov za samostalnost i puno učešće u društvu. Istraživanje je stoga obuhvatilo i pitanja o posjedovanju i korišćenju pomagala.

Vrsta pomagala	Posjeduje	Navodi da mu je potrebno, a nema pristup
Kolica (ručna ili električna)	34%	22%

Štapovi, štake, hodalice	28%	9%
Slušni aparati / implantati	11%	31%
Softver/aplikacije za čitanje ekrana	9%	47%
Nema potrebno pomagalo, iako mu je potrebno	—	18%

18% ispitanica kojima je potrebno određeno pomagalo navodi da ga trenutno nema, najčešće zbog visoke cijene, dugih lista čekanja u sistemu zdravstvenog i socijalnog osiguranja ili nedovoljne informisanosti o pravu na subvencionisano pomagalo. Ovaj nalaz upućuje na potrebu za pojednostavljenjem administrativnih procedura za ostvarivanje prava na pomagala i bolje informisanje korisnika o postojećim mehanizmima podrške.

6.11 Samoprocjena kvaliteta života

Na kraju anketnog upitnika, ispitanice su zamoljene da na skali od 1 (veoma nezadovoljna) do 5 (veoma zadovoljna) ocijene svoje opšte zadovoljstvo kvalitetom života. Prosječna ocjena iznosi 2,9, uz značajne razlike po ključnim podgrupama.

Podgrupa	Prosječna samoprocjena kvaliteta života (1–5)
Ukupno (N=300)	2,9
Zaposlene ispitanice	3,6
Nezaposlene ispitanice (aktivno traže posao)	2,4
Ispitanice koje su doživjele diskriminaciju u posljednjih 12 mjeseci	2,5
Ispitanice koje nijesu doživjele diskriminaciju u posljednjih 12 mjeseci	3,7
Ispitanice sa snažnom porodičnom podrškom	3,4
Ispitanice na Sjeveru	2,6
Ispitanice u Centralnom i Primorskom regionu	3,1

Podaci ukazuju na snažnu povezanost između zaposlenosti, odsustva diskriminatornog iskustva i porodične podrške sa jedne, i samoprocijenjenog kvaliteta života sa druge

strane. Ova povezanost, iako ne dokazuje direktnu uzročnost, u skladu je sa nalazima iz prethodnih poglavlja i dodatno potkrepljuje preporuke iznesene u poglavlju 11, posebno one koje se odnose na zapošljavanje i suzbijanje diskriminacije.

Rječnik ključnih pojmova

Invaliditet

Dugotrajno tjelesno, mentalno, intelektualno ili senzorno oštećenje koje u interakciji sa različitim preprekama može otežati puno i efikasno učešće osobe u društvu na jednakoj osnovi sa drugima (u skladu sa CRPD Konvencijom).

Interseksijska (ukrštena) diskriminacija

Oblik diskriminacije koji nastaje kada se dva ili više osnova diskriminacije (npr. pol i invaliditet) ukrste i proizvedu jedinstven, kvalitativno drugačiji oblik isključenosti u odnosu na diskriminaciju po samo jednom osnovu.

Razumno prilagođavanje

Neophodne i odgovarajuće izmjene i prilagođavanja koje ne predstavljaju nesrazmjeran ili neopravdan teret, a koje su, u pojedinačnom slučaju, potrebne kako bi se osobama sa invaliditetom osiguralo uživanje ili ostvarivanje svih ljudskih prava i osnovnih sloboda na osnovu jednakosti sa drugima.

Univerzalni dizajn

Dizajn proizvoda, okruženja, programa i usluga koji mogu koristiti svi ljudi, u najvećoj mogućoj mjeri, bez potrebe za prilagođavanjem ili posebnim dizajnom, čime se smanjuje potreba za naknadnim, pojedinačnim prilagođavanjima.

Personalna asistencija

Usluga podrške koja osobi sa invaliditetom omogućava samostalan život u zajednici, kroz angažovanje asistenta/kinje koji pruža pomoć u svakodnevnim aktivnostima, u skladu sa individualnim potrebama korisnika/ce.

Samozastupništvo

Sposobnost i praksa osoba sa invaliditetom da samostalno, u svoje ime, zagovaraju za svoja prava, interese i potrebe, umjesto da to čine isključivo treća lica ili organizacije u njihovo ime.

7. Regionalna uporedna analiza

S obzirom na to da je uzorak stratifikovan po regionima, istraživanje omogućava poređenje ključnih indikatora između Sjevernog, Centralnog i Primorskog regiona Crne Gore. Rezultati ukazuju na postojanje značajnih regionalnih razlika u položaju žena sa invaliditetom.

Indikator	Sjever	Centar	Primorje
Doživjele diskriminaciju	76%	64%	61%
Zaposlene	11%	21%	22%
Ocjenjuju objekte kao nepristupačne	72%	58%	52%
Koriste bar jednu uslugu socijalne zaštite u zajednici	16%	27%	29%
Učestvovala u javnim konsultacijama	6%	13%	17%

Podaci pokazuju da ispitanice sa Sjevera sistematski izvještavaju o lošijem položaju u gotovo svim oblastima – od zaposlenosti, preko pristupačnosti, do učešća u javnom životu. Ovo je u skladu sa opštim regionalnim razlikama u ekonomskoj razvijenosti i dostupnosti usluga u Crnoj Gori, ali kod žena sa invaliditetom ovaj jaz je izraženiji nego u opštoj populaciji, što ukazuje na kumulativni efekat regionalne i interseksijske marginalizacije.

7.1 Urbano–ruralne razlike

Indikator	Ruralno	Urbano
Doživjele diskriminaciju	72%	61%
Zaposlene	14%	24%
Ocjenjuju objekte kao nepristupačne	70%	50%
Imaju pristup internetu i digitalnim uslugama	58%	84%

Ruralne sredine karakteriše dodatno ograničen pristup uslugama, transportu i zapošljavanju, što dodatno pogoršava položaj žena sa invaliditetom koje u njima žive. Ovaj nalaz treba uzeti u obzir prilikom planiranja budućih intervencija, koje bi trebalo da imaju poseban fokus na ruralne i sjeverne opštine.

8. Kvalitativni nalazi – ilustrativne studije slučaja

8.1 „Nevidljivost“ u javnim politikama

Ispitanice često navode osjećaj da lokalne i državne politike ne prepoznaju njihove specifične potrebe kao žena sa invaliditetom, već ih tretiraju isključivo kroz opštu kategoriju „osoba sa invaliditetom“, zanemarujući rodnu dimenziju problema.

„Kada odem na sastanak o pravima osoba sa invaliditetom, priča se uglavnom o pristupačnosti zgrada. Niko ne pita šta znači biti žena sa invaliditetom kada tražiš posao, ili kada želiš da budeš majka. To je kao da ta pitanja ne postoje“, ilustrativno opisuje iskustvo jedna od ispitanica (M.J., 34, Centralni region).

8.2 Strah od gubitka socijalnih davanja pri zapošljavanju

Više ispitanica ističe strah da će zapošljavanjem izgubiti pravo na određena socijalna davanja, što ih dodatno destimuliše da aktivno traže posao, čak i kada za to postoji interesovanje i kapacitet.

„Ponudili su mi posao na pola radnog vremena, ali sam se uplašila da ću izgubiti penziju koja mi je jedina sigurnost. Niko mi nije jasno objasnio šta bih tačno izgubila, pa sam radije odbila“, navodi jedna od ispitanica (S.R., 41, Sjeverni region).

8.3 Značaj porodične i vršnjačke podrške

Ispitanice koje imaju snažnu podršku porodice i vršnjaka izvještavaju o značajno boljem psihosocijalnom stanju i većoj spremnosti da se uključe u obrazovne i radne aktivnosti, što ukazuje na važnost jačanja mreža podrške na lokalnom nivou.

„Moja porodica mi je uvijek davala podršku, ali sam morala i sama da se izborim za svoj prostor – da me ne posmatraju samo kao nekog koga treba čuvati, nego kao odraslu osobu koja donosi svoje odluke“, kaže jedna od ispitanica (A.K., 26, Primorski region).

8.4 Iskustvo mladih djevojaka u obrazovnom sistemu

Mlađe ispitanice, posebno one koje trenutno pohađaju srednju školu ili fakultet, izvještavaju o postepenom, ali nedovoljnom unapređenju uslova za inkluzivno obrazovanje.

„Škola ima rampu, ali nema pristupačan toalet, pa svaki dan moram da planiram kada ću piti vodu. Zvuči sitno, ali to je nešto o čemu moje drugarice uopšte ne moraju da razmišljaju“, ističe jedna od ispitanica (L.P., 17, Centralni region).

8.5 Iskustvo starijih žena sa invaliditetom

Starije ispitanice često izvještavaju o kombinaciji izazova povezanih sa starenjem i invaliditetom, uz osjećaj dvostruke nevidljivosti – i kao starije osobe i kao osobe sa invaliditetom.

„Kada ostariš sa invaliditetom, kao da nestaneš iz fokusa svih politika – nisi više ni ‘mlada osoba sa invaliditetom’ za koju postoje neki programi, a nisi ni ‘tipična starija osoba’ jer imaš dodatne potrebe“, opisuje jedna od ispitanica (D.V., 63, Sjeverni region).

8.6 Iskustvo žena sa invaliditetom u ruralnim sredinama

Ispitanice iz ruralnih sredina posebno ističu kombinaciju geografske izolovanosti i nedostatka usluga kao ključni izazov, koji nadilazi izazove sa kojima se suočavaju njihove vršnjakinje u gradovima.

„Najbliža ambulanta sa pristupačnim ulazom je 40 minuta vožnje od mog sela, a autobus koji bi mogao da primi kolica ne postoji na toj liniji. Svaki odlazak ljekaru je čitav poduhvat za cijelu porodicu“, opisuje jedna od ispitanica (V.M., 52, ruralno područje, Sjeverni region).

8.7 Iskustvo majki sa invaliditetom

Nekoliko ispitanica koje su ujedno i majke ukazuje na specifičan oblik predrasuda sa kojima se suočavaju u vezi sa roditeljstvom – sumnju okoline u njihovu sposobnost da budu adekvatne majke, isključivo na osnovu invaliditeta.

„Ljudi me često pitaju ‘a ko će da ti pomaže oko djeteta’, kao da im to nikad ne padne na pamet da pitaju bilo koju drugu majku. Kao da moje majčinstvo mora prvo da se opravda“, navodi jedna od ispitanica (E.H., 31, Primorski region).

9. Diskusija

Nalazi istraživanja potvrđuju polaznu pretpostavku da se žene i djevojčice sa invaliditetom u Crnoj Gori suočavaju sa ukrštenom diskriminacijom koja se ne može u potpunosti razumjeti posmatranjem invaliditeta i pola kao odvojenih kategorija. Kombinacija niske stope zaposlenosti, ograničenog pristupa obrazovanju, otežanog pristupa zdravstvenoj zaštiti i visoke izloženosti nasilju ukazuje na sistemsku, višedimenzionalnu marginalizaciju.

Jaz između percepcije opšte populacije (54%) i stvarnog iskustva žena sa invaliditetom (68%) u pogledu diskriminacije zaslužuje posebnu pažnju. Ovaj nalaz sugerise da, iako postoji rastuća svijest o postojanju problema, društvo u cjelini još uvijek ne prepoznaje puni obim i suptilnije oblike diskriminacije kojima su ove žene izložene – posebno one koji se odvijaju u privatnoj sferi ili u svakodnevnim institucionalnim interakcijama.

Nalazi o zapošljavanju posebno su zabrinjavajući u kontekstu ekonomske samostalnosti i sigurnosti žena sa invaliditetom. Strah od gubitka socijalnih davanja, identifikovan i u kvantitativnom i u kvalitativnom dijelu istraživanja, ukazuje na strukturni nedostatak u dizajnu sistema socijalne zaštite, koji nenamjerno kažnjava zapošljavanje umjesto da ga podstiče.

Regionalne razlike identifikovane u poglavlju 7 ukazuju na potrebu za teritorijalno diferenciranim pristupom u kreiranju politika – mjere koje bi mogle biti dovoljne u Centralnom ili Primorskom regionu, vjerovatno neće biti dovoljne za rješavanje znatno izraženijih izazova sa kojima se suočavaju žene sa invaliditetom na Sjeveru i u ruralnim sredinama.

Konačno, nizak nivo učešća u javnom i političkom životu (12%) ukazuje na to da glas žena sa invaliditetom ostaje nedovoljno zastupljen upravo u procesima koji direktno oblikuju politike od značaja za njihov život. Ovo predstavlja i uzrok i posljedicu njihove marginalizacije – bez učešća u odlučivanju, teško je očekivati da će politike u potpunosti odgovoriti na njihove stvarne potrebe.

Nalazi ovog istraživanja u velikoj mjeri su konzistentni sa iskustvima drugih zemalja regiona Zapadnog Balkana, gdje žene sa invaliditetom takođe izvještavaju o niskoj stopi zaposlenosti, ograničenom pristupu uslugama i visokoj izloženosti nasilju. Ovo ukazuje na to da se ne radi isključivo o specifičnostima crnogorskog konteksta, već o širem regionalnom obrascu strukturne isključenosti, što otvara prostor za regionalnu saradnju civilnog društva i razmjenu modela dobre prakse u rješavanju ovih izazova.

10. Zaključci

Na osnovu sprovedenog istraživanja mogu se izvesti sljedeći ključni zaključci:

- Žene i djevojčice sa invaliditetom u Crnoj Gori suočavaju se sa izraženom, ukrštenom diskriminacijom koja se manifestuje kroz nizak nivo zaposlenosti, ograničen pristup obrazovanju, otežan pristup zdravstvenoj i socijalnoj zaštiti, kao i kroz brojne fizičke i informacione barijere u svakodnevnom životu.
- Postoji značajan jaz između percepcije diskriminacije u opštoj populaciji i stvarnog, znatno višeg nivoa diskriminatornog iskustva koje prijavljuju same žene sa invaliditetom.
- Strah od gubitka socijalnih davanja predstavlja značajnu, često zanemarenu prepreku zapošljavanju, koja zahtijeva reviziju postojećeg sistema podsticaja.
- Izloženost nasilju je visoka, dok je stopa prijavljivanja niska, što ukazuje na nedostatak pristupačnih i prilagođenih servisa podrške žrtvama.
- Regionalne i urbano-ruralne razlike su izražene, sa posebno nepovoljnim položajem žena sa invaliditetom na Sjeveru i u ruralnim sredinama.
- Učešće u javnom i političkom životu je minimalno, što ograničava mogućnost ove grupe da direktno utiče na kreiranje politika koje se na nju odnose.

Ovi zaključci predstavljaju osnov za preporuke iznesene u narednom poglavlju, koje su formulisane tako da adresiraju identifikovane probleme na nivou konkretnih, sprovodljivih mjera.

10.1 Pravci budućih istraživanja

Ovo istraživanje predstavlja jedan od prvih sveobuhvatnih pokušaja da se položaj žena i djevojčica sa invaliditetom u Crnoj Gori sagleda kroz više životnih oblasti istovremeno. Kako bi se izgradila kontinuirana baza znanja u ovoj oblasti, preporučuje se:

- Ponavljanje istraživanja u redovnim intervalima (npr. na svake tri do četiri godine) radi praćenja promjena tokom vremena (longitudinalni pristup).
- Produbljivanje kvalitativnog istraživanja kroz fokus grupe sa ženama sa specifičnim tipovima invaliditeta, posebno onima sa intelektualnim i psihosocijalnim invaliditetom, čiji glas je u ovom istraživanju bio zastupljen u manjoj mjeri usljed metodoloških ograničenja u pristupu ovoj populaciji.
- Sprovođenje posebnog istraživanja o iskustvu djevojčica sa invaliditetom u obrazovnom sistemu, uz uključivanje perspektive nastavnog osoblja i roditelja.
- Razvoj lokalnih baza podataka o pristupačnosti i korišćenju usluga, koje bi omogućile praćenje napretka na nivou pojedinačnih opština.

11. Preporuke

11.1 Preporuke za donosiocje odluka na nacionalnom nivou

- Uvesti obavezu rodno razvrstanog prikupljanja podataka u svim politikama i strategijama koje se odnose na osobe sa invaliditetom.
- Preispitati sistem socijalnih davanja kako zapošljavanje ne bi predstavljalo rizik od gubitka egzistencijalne sigurnosti (npr. kroz postepeno, a ne trenutno gašenje prava pri zapošljavanju).
- Razviti nacionalni program razvoja pristupačnih servisa podrške žrtvama nasilja sa invaliditetom (skloništa, SOS linije, obučeno osoblje).

11.2 Preporuke za donosiocje odluka na lokalnom nivou

- Ubrzati implementaciju lokalnih akcionih planova za osobe sa invaliditetom, uz poseban akcenat na rodnu dimenziju i regionalne razlike identifikovane u ovom istraživanju.
- Investirati u uklanjanje fizičkih barijera u javnim objektima i unaprijediti pristupačnost javnog prevoza, uz prioritet za opštine na Sjeveru.
- Uspostaviti jasne mehanizme informisanja žena sa invaliditetom o njihovim pravima i dostupnim uslugama, uključujući putem terenskih posjeta u ruralnim sredinama.
- Obezbijediti sistemsko uključivanje predstavnica žena sa invaliditetom u javne konsultacije i tijela koja odlučuju o pitanjima od značaja za ovu grupu.

11.3 Preporuke za poslodavce i institucije tržišta rada

- Kreirati dodatne podsticaje za zapošljavanje žena sa invaliditetom i prilagođavanje radnih mjesta, uključujući fleksibilne oblike rada.
- Sprovoditi redovne obuke za poslodavce o inkluzivnim praksama zapošljavanja i suzbijanju predrasuda.

11.4 Preporuke za obrazovne institucije

- Obezbijediti punu fizičku pristupačnost obrazovnih ustanova, uključujući sanitarne čvorove, ne samo ulaze i učionice.
- Povećati broj asistenata/asistentkinja u nastavi i obezbijediti kontinuitet podrške kroz sve nivoe obrazovanja.

- Razviti programe prevencije vršnjačkog nasilja usmjerene na inkluziju djevojčica sa invaliditetom.

11.5 Preporuke za zdravstveni i socijalni sistem

- Unaprijediti fizičku pristupačnost zdravstvenih ustanova i obezbijediti prilagođen prevoz do specijalističkih pregleda, posebno u ruralnim sredinama.
- Proširiti dostupnost usluga socijalne zaštite u zajednici (personalna asistencija, dnevni centri) na sve opštine, uz posebnu pažnju na Sjeverni region.

11.6 Preporuke za medije i širu javnost

- Nastaviti sa edukacijom medijskih radnika o inkluzivnoj i nediskriminatornoj terminologiji, uz poseban fokus na rodnu dimenziju invaliditeta.
- Povećati vidljivost žena sa invaliditetom u medijskim sadržajima, kroz pozitivne i autentične primjere, uključujući njihovo direktno učešće u kreiranju sadržaja.

11.7 Preporuke za organizacije civilnog društva

- Nastaviti sa razvojem programa osnaživanja i samozastupništva žena sa invaliditetom, uključujući mentorske programe povezivanja sa uspješnim ženama sa invaliditetom u zapošljavanju i javnom životu.
- Jačati regionalnu mrežu NVO koje se bave ovom tematikom, sa posebnim fokusom na organizacije koje djeluju na Sjeveru i u ruralnim sredinama.

11.8 Okvirni akcioni matriks preporuka

U nastavku je dat okvirni pregled prioritetnih preporuka sa indikativnim nosiocima i vremenskim okvirom sprovođenja, kao osnova za dalje zagovaračke aktivnosti.

Preporuka	Indikativni nosilac	Vremenski okvir
Rodno razvrstano prikupljanje podataka o osobama sa invaliditetom	Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava, MONSTAT	Kratkoročno (do 1 godine)
Revizija sistema socijalnih davanja u vezi sa zapošljavanjem	Ministarstvo rada i socijalnog staranja	Srednjoročno (1–2 godine)
Razvoj pristupačnih servisa podrške žrtvama nasilja	Ministarstvo rada i socijalnog staranja, lokalne samouprave, NVO	Srednjoročno (1–2 godine)
Ubrzana implementacija lokalnih akcionih planova za OSI	Lokalne samouprave	Kontinuirano
Uklanjanje fizičkih barijera u prioritetnim opštinama Sjevera	Lokalne samouprave, resorna ministarstva	Srednjoročno (2–3 godine)
Podsticaji poslodavcima za zapošljavanje žena sa invaliditetom	Zavod za zapošljavanje Crne Gore	Kratkoročno (do 1 godine)
Pristupačnost obrazovnih ustanova (sanitarni čvorovi, oprema)	Ministarstvo prosvjete, lokalne samouprave	Srednjoročno (2–3 godine)
Programi samozastupništva i mentorstva za žene sa invaliditetom	Organizacije civilnog društva	Kontinuirano
Uključivanje žena sa invaliditetom u javne konsultacije	Lokalne samouprave, Ministarstvo ljudskih i manjinskih prava	Kratkoročno (do 1 godine)

12. Literatura

- Konvencija Ujedinjenih nacija o pravima osoba sa invaliditetom (CRPD).
- Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena (CEDAW) i opšte preporuke CEDAW komiteta.
- Agenda Ujedinjenih nacija za održivi razvoj 2030, Ciljevi održivog razvoja (SDG 5 i SDG 10).
- Ustav Crne Gore.
- Zakon o zabrani diskriminacije lica sa invaliditetom, Crna Gora.
- Zakon o rodnoj ravnopravnosti, Crna Gora.
- Zakon o socijalnoj i dječjoj zaštiti, Crna Gora.
- Zakon o profesionalnoj rehabilitaciji i zapošljavanju lica sa invaliditetom, Crna Gora.
- Strategija za integraciju osoba sa invaliditetom u Crnoj Gori i prateći akcioni planovi.
- Izvještaji i publikacije relevantnih međunarodnih organizacija (UNDP, UN Women, Savjet Evrope) o položaju žena sa invaliditetom u regionu Zapadnog Balkana.
- Interna projektna dokumentacija projekta „Za ravnopravnije društvo“, NVU „Građanski aktivizam“, 2025–2026.

13. Prilozi

Prilog 1: Struktura anketnog upitnika (opšta populacija)

- Sekcija A – Sociodemografski podaci
- Sekcija B – Percepcija diskriminacije osoba sa invaliditetom
- Sekcija C – Stavovi o socijalnoj inkluziji i podršci mjerama inkluzije
- Sekcija D – Otvorena pitanja o ličnom iskustvu kontakta sa osobama sa invaliditetom

Prilog 2: Struktura anketnog upitnika (žene sa invaliditetom)

- Sekcija A – Sociodemografski podaci i tip/stepen invaliditeta
- Sekcija B – Lično iskustvo diskriminacije
- Sekcija C – Zapošljavanje i ekonomska situacija
- Sekcija D – Obrazovanje
- Sekcija E – Zdravstvena i socijalna zaštita
- Sekcija F – Fizička i informaciona pristupačnost
- Sekcija G – Porodični i socijalni život
- Sekcija H – Nasilje i sigurnost
- Sekcija I – Učešće u javnom i političkom životu

Prilog 3: Vodič za polustrukturirane intervjuje

Vodič je obuhvatio otvorena pitanja organizovana oko istih tematskih cjelina kao i anketni upitnik, uz dodatna potpitanja koja su omogućila ispitanicama da svojim riječima opišu lično iskustvo u svakoj od oblasti.

Prilog 4: Detaljna struktura uzorka

Varijabla stratifikacije	Kategorije
Starost	16–25 / 26–40 / 41–60 / 61–70 godina
Tip invaliditeta	Tjelesni / senzorni (vid, sluh) / intelektualni i psihosocijalni / višestruki

Obrazovanje	Bez obrazovanja / osnovno / srednje / više i visoko / u procesu obrazovanja
Radni status	Zaposlena / nezaposlena (aktivno traži) / nezaposlena (ne traži) / penzija / učenica-studentkinja
Region	Sjever / Centar / Primorje
Tip naselja	Urbano / ruralno

Istraživanje je sprovedeno u okviru projekta „Za ravnopravnije društvo“, koji sprovodi NVU „Građanski aktivizam“, u partnerstvu sa NVU „Jadranski horizonti“, uz finansijsku podršku Ministarstva ljudskih i manjinskih prava Crne Gore.

Prilog 5: Spisak skraćenica

- CRPD – Konvencija UN o pravima osoba sa invaliditetom
- CEDAW – Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije žena
- SDG – Ciljevi održivog razvoja (Sustainable Development Goals)
- NVU / NVO – nevladino udruženje / nevladina organizacija
- OSI – osobe sa invaliditetom
- MONSTAT – Zavod za statistiku Crne Gore
- SOS linija – telefonska linija za podršku žrtvama nasilja

Prilog 6: Executive Summary (English)

This research report examines the position of women and girls with disabilities in Montenegro, focusing on the intersection of gender-based and disability-based discrimination. It was conducted by the NGO “Građanski aktivizam” in partnership with NGO “Jadranski horizonti”, within the project “Za ravnopravnije društvo” (“For a More Equal Society”), funded by the Ministry of Human and Minority Rights of Montenegro.

The study combined a quantitative survey of 1,000 members of the general population and 300 women and girls with disabilities (aged 16–70), with qualitative interviews providing deeper insight into lived experience. Key findings indicate that 68% of women with disabilities report having experienced some form of discrimination, compared to 54% of the general population who recognise the existence of such discrimination — revealing a significant awareness gap.

Employment among women with disabilities remains critically low (18%), with fear of losing disability-related social benefits identified as an important, often overlooked, barrier to seeking work. Access to healthcare, education and physical infrastructure remains uneven, with the northern region and rural areas consistently showing worse outcomes than central and coastal areas. Exposure to violence is notably high (29% in the past 12 months), while reporting rates remain low due to limited trust in institutions and a lack of accessible support services.

The report concludes with a set of targeted recommendations addressed to national and local authorities, employers, educational and health institutions, media and civil society organisations, aimed at closing the identified gaps and ensuring that future disability policy in Montenegro is genuinely gender-responsive.